

CICERO

KESKUSTELUJA
TUSCULUMISSA

Keskusteluja Tusculumissa

Marcus Tullius Cicero

Keskusteluja Tusculumissa

Latinan kielestä suomentanut
sekä selityksillä ja nimihakemistolla varustanut
Veli-Matti Rissanen

Esipuhe
Juha Sihvola

FAROS

Suomennostyö on saanut tukea Suomen Kulttuurirahastolta.

Toinen painos, 2018
ISBN 978-952-5710-53-3
ISBN 978-952-5710-68-7 (e-kirja)

© Veli-Matti Rissanen, Juha Sihvola & Faros-kustannus Oy

Faros-kustannus Oy
www.faroskustannus.fi

Sisällys

Suomentajalta, <i>Veli-Matti Rissanen</i>	7
Keskusteluja Tuscolumissa ja Ciceron filosofia, <i>Juha Sihvola</i>	9
<i>Marcus Tullius Cicero:</i>	
Keskusteluja Tuscolumissa	23
I kirja	25
II kirja	81
III kirja	112
IV kirja	152
V kirja	190
Selitykset ja hakemistot, <i>Veli-Matti Rissanen</i>	237
Selitykset	237
Latinalaisen ja kreikkalaisen kirjallisuuden lainaukset	289
Nimihakemisto	294

Suomentajalta

Tavoitteenani suomennoksessa on ollut asiatarkkuus, luettavuus sekä Ciceron ominaistyylin säilyttäminen. Näiden periaatteiden yhteensovittaminen on useimmiten helpommin sanottu kuin tehty, ja niinpä olen väistämättä joutunut tekemään kompromisseja kunkin tavoitteeni kustannuksella. Koska kyseessä on filosofinen teksti, olen pyrkinyt kääntämään tarkasti ns. tekniset kohdat ja olemaan mahdollisimman johdonmukainen terminologian käytössä. Selvästi kirjalliset kohdat olen taas suomentanut vapaammin Ciceron tyylin ja teoksen tunnelman välittämiseksi. Runosuomennosten ensisijaisena tarkoituksena on tekstin sisällön välittäminen.

Suomennoksen primäärinä alkutekstinä olen käyttänyt M. Pohlenzin laatimaa editiota (Teubner, Stuttgart 1982, 1. painos 1918). Tämän ohella olen käyttänyt kahta englantilaista ja yhtä italialaista editiota. Käännöstyössä olen tutkinut myös erikielisiä käännöksiä. Tekstikriittisiä ongelmia en ole katsonut tarpeelliseksi selvittää tässä yhteydessä. Siellä täällä olen ottanut selitysosiossa esille tekstimuotoon liittyviä kysymyksiä lähinnä osoittaakseni, millaisia ongelmia antiikin tekstien tulkintaan liittyy. Tiettyjä latinankielisiä käsitteitä olen merkinnyt (usein

sulkuihin) tekstin lomaan. Pari tekstissä esiintyvää aukko-kohtaa olen merkinnyt pisteillä hakasulkeisiin [...].

Olen laatinut teokseen kommentaarin, kirjallisuuslainausten luettelon sekä nimihakemiston. Kattavan selitysosion laatiminen olisi vaatinut oman erillisen teoksensa. Niinpä kommentaarissa olen pyrkinyt lyhyesti selittämään tekstin ymmärrettävyyden kannalta keskeisiä asioita. Toisinaan olen kuitenkin nostanut esiin joitakin seikkoja pelkästään kuriositeetin vuoksi. Kommentaarini on suuresti velkaa – niin sisällöllisesti kuin muodollisesti – erityisesti seuraaville teoksille: T.W. Dougan- R.M. Henry, *Tusculanarum disputationum libri quinque*. (New York 1979, 1. painos Cambridge 1905-1934). sekä A. E. Douglas, *Tusculan Disputations I* (Warminster 1985) ja *Tusculan disputationes II&V* (Warminster 1990). Näiden lisäksi olen käyttänyt muutamaa muuta kommentaaria sekä tutkimuskirjallisuutta.

Haluan kiittää Olli Salomiestä ja Juha Sihvolaa hankkeen tukemisesta. Juha Sihvola on auttanut myös joissakin terminologisissa kysymyksissä. Martti Nymania kiitän tarkoista huomioista. Esitän mitä suurimmat kiitokset Arto Kivimäelle, joka on lukenut koko käsikirjoituksen ja tehnyt oivallisia korjausehdotuksia. Kiitän lämpimästi myös Tiina Rissasta, joka on lukenut käsikirjoitusta ja antanut monia erinomaisia parannusehdotuksia. Lopuksi haluan kiittää kustannusyhtiö Farosta ja Hannu Salmea mainiosta yhteistyöstä sekä Suomen Kulttuurirahastoa suomennostyöhöni myöntämästä apurahasta.

Aboae
Mense Novembri
A.D. MMVIII
Veli-Matti Rissanen

Keskusteluja Tusculumissa ja Ciceron filosofia

Keskusteluja Tusculumissa (*Tusculanae Disputationes*) kuuluu roomalaisen valtiomiehen, puhujan ja humanistin Ciceron (106–43 eKr.) filosofiseen tuotantoon. Vuonna 45 kirjoitettu teos koostuu viidestä filosofisesta vuoropuhelusta, joiden aiheena ovat kuolema, tuska, pelko, ilo, himo ja muut tunteet sekä hyveen ja onnellisuuden välinen suhde. Ciceron esitystapa on saanut vaikutteita retoriikan perinteestä, mutta sisällöllisesti teos *Keskusteluja Tusculumissa* perustuu stoalaiseen filosofiaan. Vaikka Cicero usein totesi kannattavansa filosofista skeptisismää sellaisena kuin se esiintyi Platonin perustaman filosofikoulussa Akatemiassa 200-luvulla eKr. alkaen, etiikkaa, psykologiaa ja uskonnonfilosofiaa koskevassa tuotannossaan hän seurasi varsin pitkälle stoalaisia oppeja.

Filosofit ja Cicero

Ciceroa on aina arvostettu asiaproosan sekä latinan kielen ja tyylin lyömättömänä taiturina, mutta nykyään myös hänen filosofisten teostensa sisältö herättää laajaa mie-

lenkiintoa. Vaikka Cicero ei ollut ajattelijana erityisen omaperäinen, hän oli huolellisesti perehtynyt oman aikansa filosofisiin suuntauksiin ja hänen teoksensa kuuluvat tärkeimpiin hellenistisen ajan filosofiaa koskeviin lähteisiin. Hänen etiikkaa, yhteiskuntafilosofiaa, filosofista psykologiaa ja uskonnonfilosofiaa koskevat tarkastelunsa ovat oppineita ja usein filosofisesti edelleen ajankohtaisia. Ennen kaikkea tunneteorioiden tutkijat ovat löytäneet teoksesta *Keskusteluja Tusculumissa* tärkeää aineistoa.

Filosofien mielenkiinto Ciceron tuotantoon on suhteellisen tuore ilmiö. Se liittyy yleisemmällä tasolla tapahtuneeseen hellenistisen ja roomalaisajan filosofian harrastuksen lisääntymiseen. Kun filosofian painopistealueiden joukkoon nousi 1900-luvun lopussa sellaisia aikaisemmin väheksyttyjä aihepiirejä kuin etiikka, yhteiskuntafilosofia ja mielen ja tunteiden filosofia, antiikin filosofian suosio kasvoi yleensäkin filosofisen tutkimuksen piirissä. Huomiota alettiin kiinnittää muihinkin antiikin filosofeihin kuin Platonin ja Aristoteleen kaltaisiin klassikoihin, jotka olivat aina säilyttäneet arvostuksensa. Filosofisen tutkimuksen ja harrastuksen keskiöön nousivat myös aikaisemmin rappeutuneina ja latteina pidetyt hellenistiset ajattelijat, kuten stoalaiset, epikurolaiset, Akatemian skeptikot ja uusplatonistit.

Omaleimaisuuden puutteesta huolimatta Cicero käsitteli tuotannossaan filosofian ydinteemoja kiinnostavasti, koska hän esitti ajatuksensa selkeästi ja oman aikansa filosofista kulttuuria tyypillisesti heijastelevalla tavalla. Kun Ciceron kirjoitukset ovat myös käytettävissä enimmäkseen kokonaisina ja kun niiden esittäjästä ja esittämiskontekstista tiedetään paljon useimpia muita antiikin filosofisia lähteitä enemmän, tutkijat voivat käyttää niitä aikakauden filosofisen ajattelun yleispiirteiden ja taustaoletuksen hahmottamiseen. Ciceron tekstit tarjoavat myös erinomaisia esimerkkejä siitä, miten filosofiaa sovellettiin käytännön tilanteisiin. Filosofoidessaankin

Cicero koki olevansa valtiomies, joka pohti oppineiden ajatustensa käytännöllisiä seurauksia ja sovelluksia. Hän ei sitoutunut dogmaattisesti filosofisiin koulukuntiin, vaan käytti niiden ajatuksia kuhunkin asiayhteyteen sopivaksi katsomallaan tavalla.

Cicero ja filosofia

Ensimmäisen vuosisadan alkupuolella eKr. Roomasta oli tullut jopa Ateenaa tärkeämpi filosofinen keskus, kun monet filosofit muuttivat sinne Sullan Kreikkaan kohdistamien hävitysretkien jälkeen. Nuoruudessaan Cicero tutustui epikuroolaisiin Faidrokseen ja Zenon Sidonilaiseen sekä stoalaiseen Diodotokseen. Hän tunsi jonkin verran myös peripateettista eli aristoteelista filosofiaa, mutta hänen teoksissaan se jää marginaaliseen asemaan.

Tärkeimmäksi vaikuttajaksi kohosi kuitenkin vuonna 88 Roomaan muuttanut Filon Larissalainen (159–84), jonka kautta Cicero tutustui Akatemiassa harjoitettuun skeptisismiin. Roomassa vaikutti samaan aikaan muitakin akatemialaisia. Tärkein heistä oli Antiokhos Askalonilainen (130–68), jonka seuraajiin kuuluivat roomalainen yleisoppinut Varro (116–27) ja Caesarin murhaajiin sittemmin liittynyt oppinut poliitikko Brutus (85–42). Ilmeisesti Antiokhos vaikutti myös Ciceron ajatteluun, vaikka tärkeimmäksi esikuvakseen tämä itse nimesikin Filonin.

Stoalaisista Cicero ihaili ennen kaikkea Panaitiosta (185–110), jonka oppeja hän piti lempeämpinä, huumanimpina ja kaunopuheisempina kuin stoalaisen koulun varhaisten edustajien Zenon Kitionilaisen (334–262) ja Khrysippoksen (280–207) ajattelua. Cicero tutustui myös oman aikansa tunnetuimpaan stoalaiseen Poseidoniokseen (135–51 eKr.) vieraillessaan hänen luonaan Rhodoksella yhdessä Pompeiuksen kanssa.

Skeptisismi viehätti Ciceroa ennen kaikkea tutkimusmenetelmänä, jossa tutkittiin erilaisiin filosofisiin oppeihin sisältyviä argumentteja ja niiden välisiä ristiriitaisuuksia mutta pidätyttiin ottamasta kantaa vastakkaisten näkemysten välisiin kiistoihin. Etiikkaa ja uskontoa koskevissa kysymyksissä Cicero kuitenkin totesi pitävänsä stoalaista kantaa itselleen läheisimpänä ja otti etäisyyttä skeptisismistä, jonka epäili johtavan jumalattomiin seurauksiin.

Ciceron filosofinen tuotanto

Ciceron laajaan kirjalliseen tuotantoon kuuluu poliittisia ja oikeudellisia puheita, puhetaitoa koskevia oppikirjoja, kirjeitä sekä valtio-opillisia ja filosofisia dialogeja ja tutkielmia. Filosofisia teoksia Cicero kirjoitti elämänsä kahdessa eri vaiheessa. Ensimmäinen niistä oli vuosien 55 ja 51 eKr. välinen aika. Cicero oli tällöin vetäytynyt päivänpolitiikasta syrjemmälle, koska oli pettynyt Rooman tasavaltaisen järjestyksen murenemiseen ja vallan keskittymiseen Pompeiuksen, Caesarin ja Crassuksen muodostamalle triumviraatille. Tänä aikana hän kirjoitti teokset *Puhujasta* (*De Oratore*), *Valtiosta* (*De Republica*) ja *Laeista* (*De Legibus*). Cicero pyrki näissä teoksissa muotoilemaan kokonaisnäkemyksensä puhetaidosta, yhteiskuntafilosofiasta ja oikeusteoriasta. Esitystavassa hän tunnusti jäljittelevänsä Platonia. Teos *Valtiosta* on säilynyt vain katkelmallisesti ja sen kadonneiden osien sisältöä ovat eri tutkijat rekonstruoineet eri tavoin. Sisällössä on vaikutteita Platonin lisäksi Aristoteleelta ja hellenistisen filosofian pääkoulukunnista. Teoksen tunnetuin osa on myytin muodossa esitetty päätösjakso Scipion uni, joka sisältää Platonilta vaikutteita saanutta astronomiaa ja sielun kuolemattomuusoppeja sekä paatoksellista moraalista julistusta. Filosofisen sisällön lisäksi *Valtiosta* ja *Laeista* ovat

kiinnostavia myös Rooman valtiomuotohistorian lähteinä.

Toinen filosofisesti tuottelias jakso alkoi vuonna 46, kun Caesarin noustua yksinvaltaiseen asemaan Cicero vetäytyi pettyneenä kokonaan politiikasta. Kahdessa vuodessa hän kirjoitti toistakymmentä filosofista teosta, kunnes palasi Caesarin murhan jälkeen poliittiseen valtataisteluun vuonna 44 ja joutui seuraavana vuonna vihamiehensä Antoniuksen aloitteesta surmatuksi valtion vihollisena. Ciceron myöhäiskauden kirjoitusten sävyyn on vaikuttanut myös tyttären Tullian kuolema vuonna 45. Sen aiheuttaman syvän surun käsittelyssä Cicero näytti kokeneen stoalaisen mielenrauhaa tavoittelevan tunneterapian lohduttavaksi.

Ciceron myöhäiskauden filosofisten teosten sarjan aloitti dialogi *Hortensius*, jossa päähenkilö halveksii filosofiaa mutta hänen vastaväittäjänsä Catulus puolustaa sitä. Teoksesta on säilynyt vain katkelmia. Seuraavaksi Cicero kirjoitti kaksi teosta nimeltä *Academica*, joissa molemmissa käsitellään Akatemian skeptikkojen tieto-oppia ja vertaillaan keskenään Filon Larissalaisen ja Antiokhos Askalonilaisen näkemyksiä. Teos *Korkeimmasta hyvästä ja pabasta* (*De finibus bonorum et malorum*) käsittelee eri koulukuntien käsityksiä elämän tarkoituksesta ja kuolevaisuuden perustasta.

Keskusteluja Tusculumissa oli kirjoitusjärjestyksessä seuraava Ciceron teos. Sen jälkeen syntyi *Jumalten luonteesta* (*De Natura Deorum*), jossa kolme oppinutta keskustele- vat stoalaisen ja epikurolaisen teologian teemoista sekä skeptikoiden niihin kohdistamasta kritiikistä. Teoksissa *Ennustamisesta* (*De Divinatione*) ja *Kohtalosta* (*De Fato*) pohditaan, voidaanko tulevaisuutta ennustaa ja ovatko tulevat tapahtumat ennalta määrättyjä. *Vanhuudesta* (*De Senectute*) ja *Ystävyyydestä* (*De Amicitia*), jotka tunnetaan myös päähenkilöidensä Cato ja Laelius mukaan nimettyinä, ovat suppeahkoja dialogeja. Aivan viimeiseksi marras- kuussa 44 Cicero kirjoitti yhteiskuntaetiikkaa käsittelevän *Velvollisuuksista* (*De Officiis*), josta myöhemmin tuli filoso-

fian historian kaikkien aikojen vaikutusvaltaisimpia klassikkoja.

Cicero ja stoalainen tunneteoria

Keskusteluja Tusculumissa on filosofisesti ajankohtainen teos etenkin stoalaisen tunneteorian lähteenä. Stoalaiset syvensivät ja systematisoivat sitä filosofista harrastusta, jota Platonin Akatemiassa ja Aristoteleen koulussa oli kohdistettu tunteiden psykologiaan.

Aristoteles käsitteli *Retoriikan* toisessa kirjassa laajasti tunteita, jotka hän ymmärsi järjen harkinnasta itsenäisiksi reaktioiksi ulkoisen maailman tapahtumiin. Vaikka tunteet ovat Aristoteleen mukaan eräässä mielessä järjen vastakohta, tunteilla on kognitiivinen sisältö. Tunteen olennainen osatekijä on arvostelma asian myönteisestä tai kielteisestä vaikutuksesta itselle tai läheiselle. Suuttumukseen liittyy kostonhalun lisäksi arvostelma, että suuttumuksen kohde on merkittäväällä tavalla loukannut itseä tai läheistä ilman aiheellista syytä. Pelkoon liittyy vaikutelma itseä tai läheisiä uhkaavasta pahasta, kun taas myötätuntoa kokeva arvioi, että joku on ilman omaa syytään joutunut suureen onnettomuuteen. Arvostelman lisäksi tunteeseen sisältyvät Aristoteleen mukaan affektiivinen ulottuvuus eli tilanteen kokeminen miellyttäväksi tai epämiellyttäväksi, kullekin tunteelle ominaiseen toimintaan suuntautuva halu sekä ruumiillisia muutoksia, kuten sydämen tykytystä tai poskien punoittamista.

Varhaisten stoalaisten tunneteoriaa voidaan monelta osin pitää Platonin ja Aristoteleen esittämien ajatusten systematisointina. Yhdessä suhteessa stoalaiset kuitenkin poikkesivat platonisteista ja aristoteelikoista. Platon ja Aristoteles ajattelivat, että järki ja tunteet kuuluvat ihmisielun eri osiin tai tasoihin. Harkintaa ja päättelyä sisältävät käytännöllisen ja teoreettisen järjen toiminnat ovat

psykologiselta luonteeltaan erilaisia kuin harkinnasta itsenäiset ja ruumiillisesti vaikuttavat tunteet. Järjen ja tunteiden ero ei ole kuitenkaan sama kuin kognitiivisen ja ei-kognitiivisen ero, koska myös tunteilla on kognitiivinen sisältö; pikemminkin on kysymys erosta harkitun ja ei-harkitun välillä.

Stoalainen psykologia julistaa palaavansa Sokrateen perinteeseen, kun se hylkää Platonin ja Aristoteleen ajatukset sielun osista ja tasoista. Stoalaisten mukaan ihmisen sielu on yhtenäinen järjen hallitsema kokonaisuus eikä siinä ole erillistä emotionaalista tai ei-järjellistä osaa. Neljäntoista vuoden ikäisenä jokaisen ihmisen ajatellaan kehittyneen järkiolennoksi siinä mielessä, että mielen toiminnot ja käyttäytyminen voidaan tyhjentävästi selittää viittaamalla yhtäältä aistimiseen ja toisaalta järjen lauseita muodostavaan, hyväksyvään, kieltävään ja yhdistelevään toimintaan. Kaikki ihmisen toiminta on järjestettyä sikäli, että siihen liittyy lauseiden muodossa toteutuvia mielen liikkeitä, mutta se voi toki olla järjetöntä sikäli, että lauseenmuodostuksessa tapahtuu erehdyksiä ja häiriöitä.

Stoalaisen teorian mukaan osa ihmisten hyväksymistä tai hylkäämistä lauseista on teoreettisia, osa arvoarvostelmia ja näistä edelleen osa käytännöllistä eli jonkinlaiseen toimintaan johtavia. Vastaavasti kaikki valpeilla tapahtuvat inhimilliset toiminnot lukuun ottamatta aineenvaihduntaa ovat seurauksia arvoarvostelmista eli siitä, että järki pitää jotakin asiaa joko hyvänä, pahana tai samantekevänä mutta kuitenkin valitsemisen tai välttämisen arvoisena. Stoalainen psykologia vaikuttaa erittäin järkikeskeiseltä, kun jokaiseen inhimilliseen toimintaan liitetään järjen arvostelma. Toisaalta stoalaiset kuitenkin katsoivat, että ihmisten järkevyys on enimmäkseen vain funktionaalista. Ihmiset toimivat järjen varassa mutta käyttävät sitä väärin. Ihmisten valtaenemmistö tekee siis jatkuvasti vääriä ja järjettömiä arvovalintoja.

Varhaisstoalaisen Khrysippoksen mukaan tunne

muodostuu kahdesta arvostelmasta. Ensimmäisen arvostelman mukaan jokin tapahtunut tai odotettava muutos henkilön ympäristössä on hyvä tai paha eli vaikuttaa olennaisesti elämän onnistumiseen. Toisen arvostelman mukaan on oikein reagoida tähän tapahtumaan tunnekokemukselle ominaisella tavalla. Tunteet voidaan jakaa neljään perustyyppiin sen mukaan, arvioidaanko niihin sisältyvässä ensimmäisessä arvostelmassa jokin asia hyväksi vai pahaksi ja koskeeko arvio nykyistä vai tulevaa. Nykyisen arviointi hyväksi on nautinto ja pahaksi tuska, kun taas tulevan arviointi hyväksi on halu ja pahaksi pelko. Stoalaiset luokittelivat lisäksi kunkin perustyyppin alle lukuisia täsmällisemmin rajattuja tunteita.

Tunteet ovat stoalaisten mukaan järjen arvostelmia, mutta sellaisina virheellisiä. Viisaalla ihmisellä ei siten ole lainkaan tunteita vaan hän on saavuttanut niistä täysin vapautuneen tilan (*apatheia*). Kunkin tunteen ensimmäinen arvostelma arvioi jonkin henkilön ympäristössä olevan, oman harkinnan ja kontrollin ulkopuolisen asian hyväksi tai pahaksi. Stoalaisen etiikan mukaan kaikki tällaiset arvostelmat ovat epätosia. Tosiasiassa yksittäiselle hyvää on ainoastaan hänen omassa vallassaan oleva kyky käsittää maailmankaikkeuden järjenmukainen kokonaisuus sekä pyrkimys sopeutua siihen ja toimia sen edellyttämällä tavalla. Tämän kyvyn täydellistyminen on ihmisen hyve ja vain sen saavuttamisen kautta elämästä tulee onnellinen. Hyve on siis onnellisen elämän välttämätön ja riittävä ehto sekä sen olennainen sisältö.

Tunteet ja niihin liittyvät arvostelmat ovat stoalaisten mukaan osoituksia järjen kehittymättömyydestä. Tunteita kokeva ihminen arvioi asioita vain omasta itsekkeisestä näkökulmastaan. Hän pitää hyvänä ja pahana sellaisia asioita, joiden toteutuminen ei ole hänen omassa vallassaan, ja siksi reagoi tilanteisiin tavalla, jota ei kykene hallitsemaan. Stoalaisten mukaan on järkevää pitää erilaisia ulkoisia asioita hyödyllisinä ja haitallisina sekä toimia tarmokkaasti niiden saavuttamiseksi ja välttä-

MARCUS TULLIUS CICERO (106-43 eKr.)
ON ANTIIKIN KIRJALLISUUDEN SUU-
RIMPIA MESTAREITA. ILMAN HÄNEN
SÄILYNEITÄ TEOKSIAAN TIETÄISIMME ANTIIKIN
KULTTUURISTA HUOMATTAVASTI VÄHEMMÄN.

KESKUSTELUJA TUSCULUMISSA ON CICE-
RON PÄÄTEOKSIA, ELÄMÄNFILOSOFINEN
POHDISKELU, JOSSA KÄSITELLÄÄN KUO-
LEMAN HALVEKSUNTAA, TUSKAN SIETÄ-
MISTÄ, KÄRSIMYKSEN LIEVITTÄMISTÄ
SEKÄ ONNELLISEN ELÄMÄN EHTOJA.
TEOKSEN TARKOITUKSENA ON TUODA
LOHTUA SEKÄ KIRJOITTAJALLEEN ETTÄ
LUKIJALLE. TAUSTALLA ON CICERON
HENKILÖKOHTAINEN SURU, OMAN TYT-
TÄREN KUOLEMA.

KESKUSTELUJA TUSCULUMISSA ON ELÄVÄÄ
MAAILMANKIRJALLISUUTTA, JOKA PUHUT-
TELEE MYÖS NYKYLUKIJAA. TEOKSESTA
LÖYTYY MONIA TUTTUJA KERTOMUKSIA,
KUTEN TARINA DAMOKLEEN MIEKASTA.

CICERO

KANSI: MARI SIIPOLA

ISBN 978-952-5710-53-3

9 789525 710533

FAROS

WWW.FAROSKUSTANNUS.FI